

Г. Філіпчука та М. Москаленка; передмова А. Жардена]. — К. : Всесвіт, 1999. — 590 с.

9. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: [монография] / А. А. Фисун. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.

Ткаченко В. С. Концептуальные предпосылки развития общинной теории местного самоуправления

Проанализированы концепции участия населения во врядуванні в эпоху Античности, Средневековья, Нового времени, и продемонстрировано их значение для развития представлений о демократии как основе самоорганизации сообществ. Доказано, что мысли, выраженные А. де Токвилем, стали теоретическим обоснованием гражданской теории местного самоуправления.

Ключевые слова: демократия, участие, местное самоуправление, гражданская теория местного самоуправления.

Tkachenko V. Conceptual prerequisites for development of common theory of local self-government

The article deals with analysis of conceptions of public participation in governance in Antiquity, Middle Ages, Modern Time, and demonstrates their value for development of democratic views as basis of associations' self-organization. It is proved that A. De Tocqueville's ideas became the theoretical background for common theory of local self-government.

Keywords: democracy, participation, local self-government, common theory of local self-government.

УДК 323.15

Волощук Юлія Іванівна,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА»

У даній статті аналізуються основні існуючі підходи щодо сутності поняття «національна меншина» та охарактеризовано взаємозв'язок понять «національна меншина» та «етнічна меншина»

Ключові слова: меншина, національна меншина, етнічна меншина.

Становлення України, як самостійної держави, поставило одне із ключових пріоритетів зовнішньої політики – захист українських громадян за кордоном, але не на загал, а конкретно в кожній державі світу, де українці проживають як малими, так і великими общинами. Для найбільш оптимального вирішення політико-правового статусу української спільноти важливими є науково обґрунтована та сутність поняття «національна меншина». Термін «національна меншина» привертає увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних учених – політологів, істориків, етнографів та інших. Проте на сьогоднішній день не має єдиного визначення самого поняття «національна меншина». Актуальністю даної статті є сукупний аналіз концептуальних підходів до визначення цього терміну.

Термін «національні меншини» почав вживатися порівняно недавно (XIX ст.) і його розуміння ґрунтується на основі підходів, які пропонують вітчизняні та зарубіжні

дослідники. Однак виявилось, що більшість етнополітологів, аналізуючи проблему національних меншин, ще не виробили єдиних підходів та оцінок. У науковій літературі дотепер не існує чіткого і сталого тлумачення терміна «національна меншина». Причина криється у величезній варіативності існування національних меншин та їхніх проявів у різних сферах суспільного життя. Складність полягає в тому, що визначення частини населення як національної меншини стосовно її правового статусу в суспільстві є більшою мірою політичним, ніж науковим кроком. У дослідженнях західних вчених є декілька вдалих підходів до визначення сутності феномена «національна меншина». Головними характеристиками його виступають: меншина – це група людей; меншина у кількісному плані поступається домінантній групі; меншина перебуває у дискримінованому стані.

У політологічній літературі найбільш вичерпно висвітлені питання ролі й місця національних меншин у національній структурі країни, взаємин держави та національних меншин, питання формування, чисельності та громадської діяльності національних меншин. Однак дослідники практично оминають питання участі національних меншин у політичному житті держави, політичної мобілізації національних меншин, формування політичної еліти національних меншин, представництва національних меншин в органах влади різних рівнів [13, с. 10].

Інший контекст використання терміну «національна меншина» – міжнародні документи (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Рамкова конвенція про захист національних меншин та ін.), в яких виокремлюються суто юридичні параметри цього феномена. Але в них не має чіткого визначення поняття «національна меншина», а також не визначено, які саме групи або категорії підпадають під дію цих документів.

Дискусії по проблемі визначення поняття «меншина» в спеціальній Підкомісії ООН велися понад 40 років без будь-якого задовільного результату. Це пояснювалося неконструктивною позицією урядів кількох країн, які були незацікавлені у визначенні та наділенні особливими правами груп на своїй території, і більше того, ряд держав вбачав у самому факті визнання таких прав загрозу цілісності держави. Робота спеціальної Підкомісії Комітету з прав людини ООН розпочалася в зв'язку з підготовкою Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, і на 24-й сесії Підкомісія прийняла резолюцію, в якій призначила спеціального доповідача Ф. Капоторті для проведення досліджень у цій галузі. Генеральний Секретар ООН направив ноту країнам-членам із проханням про допомогу спеціальному доповідачу. В результаті 46 країн надіслали свою інформацію, і з врахуванням роботи спеціальних органів ООН і неурядових організацій, на їх основі була розроблена попередня доповідь, а на 30-й сесії Підкомісія розглянула прикінцеву доповідь, яка була опублікована у 1979 р. [15, с. 285]. Отже, за Ф. Капоторті меншини – це групи, які кількісно поступаються більшості населення (даної) держави, перебувають у недомінантному становищі, члени яких, будучи громадянами держави, мають етнічні, релігійні або мовні характеристики, які відрізняються від таких у решти населення, і які виявляють, навіть неявно, почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї культури, традиції, релігії або мови.

В. Євтух та В. Трошинський додали до визначення Ф. Капоторті наступне: група населення, до якої входить достатня кількість індивідів, котрі усвідомлюють себе її членами й здатні репродукувати свою самобутність через участь у діяльності етнічних організацій, художніх колективів, створення умов для збереження і розвитку своєї мови тощо, володіти внутрішніми резервами для досягнення, за Р. Бретонем, «інституційної наповненості» структур національної меншини [3, с. 47].

Широко вживається термін «національна меншина» у документах ОБСЄ, Ради Європи, інших регіональних міжнародних організацій [1, с. 146]. С. Римаренко зазначає, що на початку 2000-х рр., поняття «національна меншина» взагалі практично не використовувалась в документах ЄС. Рада Європи уникала конкретного згадування «меншин», намагаючись використати загальні формулювання «повага до людської гідності»,

«рівність», «права людини» тощо. Після звинувачень європейською громадськістю політики подвійних стандартів, з одного боку, національні уряди створювали враження, що роблять все для інтеграції меншин у суспільство, з другого – продовжують практикувати дискримінацію, і після втручання Верховного Комісара ЄС у справах національних меншин, відповідні положення були включені в Конституцію ЄС у 2004 р. Хоча Конституція не була прийнята, основні положення щодо національних меншин були включені до Лісабонського договору 2007 р. та інституціалізовані [15, с. 287-288].

У країнах з розвинутою демократичною системою суспільних відносин політика держави спрямована на створення умов для можливостей реалізації своїх прав з метою забезпечення власного суспільного розвитку соціальним групам, які є меншими за чисельністю або мають менший політичний, економічний, а також соціокультурний потенціал. Якщо держава через свою соціальну політику створює не тільки рівні, але й сприятливі умови для функціонування тих соціальних груп, що є меншими за чисельністю або внаслідок тих чи інших історичних обставин мають нижчий рівень політичного, економічного, соціокультурного та навіть фізичного або психічного розвитку, то такі соціальні групи мають юридичний статус меншин національних [5].

Одну з найбільш вдалих концепцій «меншинних груп» або просто «меншин» запропонував відомий датський вчений Л. Вірт. Він, зокрема, визначив меншину як «групу людей, яких через їх фізичні або культурні ознаки виділяють серед інших у суспільстві... для особливого і нерівноправного до них ставлення і які через це вважають себе об'єктом колективної дискримінації». При цьому він особливо наголошував, що, по-перше, «меншини об'єктивно займають несприятливі позиції у суспільстві», а, по-друге, – «люди, яких ми вважаємо меншинами з точки зору чисельності можуть бути більшістю» [8, с. 46].

Американські етносоціологи К. Уоглі та М. Гарріс, не даючи власного визначення національної меншини, запропонували наступні критерії її ідентифікації:

- 1) меншини – це підлеглі і залежні частини складного, тобто полі-етнічного суспільства;
- 2) меншини мають особливі фізичні чи культурні риси, які не поважаються пануючими частинами суспільства;
- 3) меншини – це групи, об'єднані особливими рисами, які мають їх члени, та безсиллям, котре спричиняється цією неповагою;
- 4) належність до меншини передається за принципом походження;
- 5) члени меншин чи то за бажанням, чи то за необхідністю схильні одружуватись із представниками своєї групи [8, с. 46–47].

Відомий датський етносоціолог Г. Амерсфорт в одній із статей виклав свою альтернативну концепцію, в якій, зокрема, відзначив, що меншина має три властивості:

- 1) меншина – це безперервна спільнота у середині населення держави. Ця безперервність має два важливі аспекти: меншина складається із кількох поколінь; належність до меншини має пріоритетність над іншими формами соціальної категоризації;
- 2) чисельний стан меншини позбавляє її можливості брати активну участь у політичному процесі;
- 3) меншина має об'єктивне несприятливе становище у чотирьох наступних «суспільних» сферах: законодавчій системі; системі освіти; ринку праці; ринку житла [14, с. 158].

Професор Йельського університету М. Сміт запропонував те, чого не вистачало багатьом західним етнополітичним концепціям: ставити об'єкт дослідження – особу, групу, явище, процес і т. ін. – у конкретні соціально-економічний, політичний та історичний контексти.

Значну увагу щодо визначення суті поняття «національна меншина» приділяють вітчизняні вчені. Вагомими є твердження В. Євтуха та С. Суглобіна, які наголошують на тому факті, що досить часто терміни «національна меншина» та «етнічна меншина» (виник у 50-х

XX століття) використовуються в одному смислову ряді, що є своєрідним компромісом [6, с. 8]. Їх погляди підтримує українська дослідниця Н. Замкова, вважаючи, що термін «національна меншина» є синонімом «етнічної меншини» [7, с. 228]. Українські науковці В. Трошинський та А. Шевченко досліджуючи українську діаспору в світі не оминули також цього визначення. Вони стверджують, що етнічна свідомість діаспори великою мірою зумовлюється тим, що діаспора перебуває за межами розселення основної маси членів етносу й існує у вигляді більших або менших етноареальних чи етнодисперсних вкраплень в іншоетнічному середовищі. Оскільки така діаспорна етнічна група зазвичай менша за чисельністю проти етносу, на території якого вона проживає, її місце в етнічній структурі населення тієї чи тієї країни точніше визначається поняттям «етнічна (національна) меншина» [17, с. 23-24].

Національна меншина – соціальна група, яка формується на основі ознак етнічної меншини і водночас певних політичних характеристик. Національна меншина – це етнічна меншина в поліетнічному суспільстві, яка перебуває на третій стадії етнічного ренесансу: стадії політизації, активної участі у політичному житті держави, у якій вона проживає; представники національної меншини повинні бути громадянами держави, у якій проживають, і мати свою історичну батьківщину, так стверджує український вчений О. Антонюк.

Зате, вітчизняний політолог О. Картунов стверджує, що з наукової точки зору, а з політичної – недоцільно і не бажано вживати терміни «етнічна група» (етнічна спільнота) і національна меншина як синоніми. Він розглядає поняття етнічна меншина, як частину етносу, котрий у силу різних обставин (зміни кордонів, еміграції, депортації тощо) відірвалася від нього, опинилася в «чужій країні», стала структурним елементом її суспільства, але зберігає свої особливості і часто діє як організована спільнота. А національну меншину він визначає як залежну, підлеглу, субординовану і часто дискриміновану етнонаціональну групу [8, с. 30].

Український вчений М. Товт стверджує, що національна меншина – це політико-правовий термін, що означає групу осіб, громадян певної держави, належних до цієї групи, які за фактом існування цієї групи та їхньої належності до неї підпадають під дію певних міжнародних, а за їх наявності й національних правил – стають об'єктами права, суб'єктами певних правовідносин. До національних меншин, відповідно до закону, можуть належати групи громадян держави, які: постійно проживають на її території; підтримують довгострокові, міцні, тривалі зв'язки з цією країною; демонструють характерні етнічні, культурні, релігійні або лінгвістичні характеристики; кількісно достатньо представлені; заінтересовані в збереженні того, що становить їхню спільну ідентичність, включаючи їхню культуру, традиції, релігію або мову [16, с. 33].

Цікавим з цього погляду є дослідження польського етнополітолога Г. Бабінські, який вважає, що національна меншина – це частина народу, що залишилася поза його межами у зв'язку зі змінами державних кордонів. Етнічна меншина – частина етнічних зібрань, які не є народом, або ті, що постали в результаті міграційних процесів [9, с. 20].

Важливу цінність у контексті з'ясування сутності національної меншини та становлення меж відмінностей між окремими типами етнічних груп склали дослідження німецького вченого Ф. Гекмана, який визначає п'ять типів етнічних меншин (національні, регіональні, іммігрантські, народи-меншини та нові національні меншини) і на першому місці ставить «національну меншину» [9].

Для західного суспільствознавства найбільш типовим є судження: «етнічна спільнота становить собою умоглядний конструкт, причому, коли більш широка територіальна спільність стає критерієм для розпізнання своїх співвітчизників, етнічна спільнота сублімується та трансформується у спільноту національну» [4, с. 46].

На думку українського етнополітолога І. Варзара, «...етнічна меншина – поняття, яке визначає тільки кількісні риси якої-небудь людності у співставленні з титульним народом –

етносом даної багатонародної держави» [4, с. 70]. Тобто, з політологічної точки зору, на думку вченого, етнічна меншина має статус меншості тільки у описово-демографічному сенсі: «Я наполягаю на політичній суб'єктності всіх народів-етносів: великих і малих, титульних і домінуючих, рецесивних і маргінальних, материкових і діаспорних, – якраз на їх політичній суб'єктності, а не тільки на їх споглядально-пасивній політичній об'єктності» [4, с. 70].

Актуальними для аналізу умов розвитку національної меншини є концепції щодо сутності етнічних протиріч і конфліктів як важливих чинників у розвитку етнічних спільнот, які обґрунтував у монографії «Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт» В. Котигоренко. Автор наголошує, що етнічні конфлікти, їх кількість, географія, перебіг і наслідки яких у сучасному світі набирають сили впливового чинника суспільних внутрі- та міждержавних відносин. Це стосується як тих держав, де етнічна напруга є традиційною, так і тих, де, на перший погляд, немає якихось виразних ознак загострення суспільних відносин на ґрунті етнічності [11, с. 88]. Щодо цього, то Йозеф фон Комлоші переконаний, що справедливе вирішення проблем етнічних, національних та релігійних меншин є ключем до стабільності у світі. Ось чому пошук відповідного та життєздатного рішення питання етнічних та національних меншин є загальним завданням для всіх нас [10, с. 66].

Вагомими для нашого дослідження є наукові обґрунтування Л. Лойко, дослідниця зазначає, що значних змін зазнають політичні погляди на етнічні процеси взагалі, що останні перестають бути загрозою державним суверенітетам. «Різноманітність народів і культур постає в новій парадигмі джерелом багатства та життєздатності, а не причиною постійної ворожнечі та ненависті. Побудова саме такої цивілізаційної моделі та парадигми мислення є сьогодні справою провідних міжнародних організацій, а отже, і держав – їх членів. Тим більше це – справа національних меншин (та їхніх інституцій), які вперше в історії можуть реально претендувати на рівноправні партнерські взаємини з державною владою, на гідне визнання і чільне місце в державно-культурному будівництві у власних країнах» [12, с. 3].

Окремо слід відзначити наукові положення І. Варзара, що стосуються створеної автором творчої тріади політичної етнології – як теорії, науки і навчальної дисципліни. Він визначив п'ять сфер суспільного життя та «підпорядковані» їм галузі суспільного життя; запровадив до наукового вжитку новий дослідницький метод – історіологічний; виявив нетрадиційну логіку взаємодії дуалітетів теорії і практики, досліду і культури, потреб та інтересів, правління країною та управління її суспільними справами [2, с. 2].

Як бачимо, в науковому колі існують багато концептуальних підходів до визначення «національна меншина». На нашу думку, найбільш наближеним до об'єктивного становища будь якої національної меншини є визначення, що національна меншина – це частина спільноти, що проживає на території держави, є її громадянами, але ідентифікує себе з народом іншої держави, підтримує та зберігає її мову та культуру.

Література:

1. Антонюк О. В. Національна меншина / О.В. Антонюк // Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. – К.: НМАУ, 2011 – С. 332 – 333.
2. Варзар І. М. Політична етнологія: пропедевтичний курс: [підручник] / І.М. Варзар. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: ДП «Видавничий Дім «Персонал», 2011. – 354 с.
3. Гетьманчук М.П. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: [монографія] / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Н. П. Шипка – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 408 с.
4. Дмитренко С. П. Етнічні спільноти як суб'єкти формування політичної культури в сучасній Україні: дис. ... канд. політ наук : 23.00.03 / Дмитренко С. П. – К., 2010. – 203 с.

5. Етнічний довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/glossary/m.html>.
6. Євтух В., Суглобін С. Етнополітичні дослідження: концептуальні засади / В. Євтух, С. Суглобін // Етнополітична ситуація в Україні. Спроби наукової інтерпретації. – К., 1993. – С. 4 – 22.
7. Замковая Н. Статус «національної меншини» та можливості мовної дискримінації мовно-етнічних спільнот у національних державах / Н. Замковая // Наукові записки. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2012. – № 4 (60). – С. 223 – 233.
8. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: [навч. посібник] / О. В. Картунов. – К. : Ун-т економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.
9. Кирилич В. П. Українці в Польщі: проблема збереження етнонаціональної ідентичності як чинник українсько-польських відносин: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / В. П. Кирилич. – К., 2001. – 198 с.
10. Комлоші Й. Рада Європи та інструменти захисту національних та етнічних меншин / Йозеф фон Комлоші // Етнічні взаємини на території Євроregionу «Верхній Прут» : матеріали Міжнар. наук. конф., 8 – 9 червня 2004 р., Чернівці / Буковинський політичний центр та Карінтійський ін-т нац. меншин ; під ред. Анатолія Круглашова, Карла Андервальда та Гельвіга Валентина. – Чернівці : Букрек, 2004. – С. 55–66.
11. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.
12. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: [монографія] / Л. І. Лойко – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.
13. Луцишин Г. І. Національні меншини у політичному житті України : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Г. І. Луцишин. – Львів, 2002. – 190 с.
14. Основи етнодержавознавства: підручник / [за ред. Ю. І. Римаренка]. – К. : Либідь, 1997. – 656 с.
15. Римаренко С. Суб'єктність національних меншин / С. Римаренко // Наукові записки. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2012. – № 2 (58). – С. 284 – 293.
16. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. Товт. – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с.
17. Трощинський В. П. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. – 194 с.

Волощук Ю. И. Научные подходы к определению понятия «национальное меньшинство»

В данной статье анализируются основные существующие подходы к сущности понятия «национальное меньшинство» и охарактеризованы взаимосвязи понятий «национальное меньшинство» и «этническое меньшинство»

Ключевые слова: меньшинство, национальное меньшинство, этническое меньшинство.

Voloshchuk J. Scientific approaches to the definition of «national minorities»

In this article examines the main existing approaches to the nature of the concept of «national minorities» and describes the relationship of the terms «national minorities» and «ethnic minority».

Keywords: minority, national minorities, «ethnic minority».